

תערובת איסור ואיסור תערובת

א. פתיחה

תנן שלהי עבודה זרה:¹

יין נסך אסור ואוסר בכל שהוא... זה הכלל: מין במינו - במשהו, ושלא במינו -
בנותן טעם (עג.).

ועוד תנן התם:

אלו אסורין ואוסרין בכל שהוא: יין נסך ועבודת כוכבים ועורות לבובין... (עד.).

ומבואר שם בגמרא על אתר, שהמשנה השנייה, שנשנתה בסמוך ונראה לראשונה, דין דבר שבמנין קא משמע לן, ו"האי תנא תרתי אית ליה דבר שבמנין ואיסורי הנאה". ועל כן דווקא דבר שהוא חשוב ואסור בהנאה כלול בה, ולמעוטי דבר שבמנין שאינו אסור בהנאה, או איסור הנאה שאינו בגדר דבר שבמנין - שלא נכללו בה, ואינם אוסרים בכלשהו.

לכאורה, מסקנת הסוגיה נוגדת את מאי דקיימא לן במקומות אחרים, שדבר חשוב אינו בטל אף אם אינו אלא איסור אכילה, וכבר דנו בכך תוספות (עד. ד"ה למעוטי וחולין ק. ד"ה שאני). כמו כן, משמע בסוגיה שאף חמץ בפסח אינו אוסר במשהו אלא אם כן הוא דבר שבמנין, וזאת בניגוד לכלל הנקוט בידינו שחמץ בפסח אוסר במשהו. מכח קושייה זו דחה הר"ף את הסוגיה מהילכתא וקבע, ש"ליתיה להאי כללא".

ביישוב הדבר, כתב הראב"ד (הן בכתוב שם והן בחידושו על אתר) שאין חמץ בפסח אוסר תערובתו במשהו אלא באכילה, ואילו משנתנו לענין איסור הנאה נשנתה, ולכך בעינן דבר שבמנין אף לגבי חמץ. וכן כתב אף ביישוב קושייה נוספת שהקשה - היאך יפרנסו רב ושמואל (עג:), הסבורים שמין במינו במשהו האמור במשנה הראשונה הוא כלל לכל איסורין שבתורה, את המשנה השנייה המגבילה

1 הפניה סתמית במאמר זה לגמרא ולראשונים מכוונת למסכת עבודה זרה; הפניה סתמית לשר"ע ולנר"כ מכוונת לחלק י"ד.

איסור משהו לשישה דברים בלבד? ועל פי דרכו תירץ, שמין במינו במשהו האמור ברישא נאמר לגבי איסור אכילה בלבד, ואילו הסיפא נשנתה אף ביחס לאיסור הנאה.² לפום ריהטא, דברי הראב"ד קשים ביותר ולא ניתן להולמם; כיצד ניתן לבוא ולהפריד בין איסור ההנאה ואיסור האכילה הנמצאים באותו חפץ - הלא כולו נאסר בהנאה! וכבר צווח עליהם הר"ן על אתר:

ועוד שדרכם ז"ל אינו ברור בעיני, לומר שאיסור הנאה שאינו דבר שבמנין יאסור תערובתו באכילה ולא בהנאה. וכי איסור זה נתבטל או לא נתבטל? אם תאמר לא נתבטל - יאסר בהנאה! ואם תאמר נתבטל - עד שהותר איסור הנאה שבו האיך נשתייר בו איסור אכילה, וכי מי חילקו לאיסור זה, שמקצתו נתבטל ומקצתו לא נתבטל? (לז. באלפס, ד"ה וגרסינן).

דבריו ברורים ביותר ובאים מכוח טענת "ממה נפשך": אם החפץ נתבטל ואינו קיים עוד - אין כאן כלל איסור והוא מותר אף באכילה; ואם עדיין הוא עומד בעינו ולא נתבטל בנפילה לתערובת - איסור ההנאה שבו להיכן הלך?

ב. תערובת יבש ותערובת לח

על מנת לירד לעומקם של דברים, ולהצדיק את שיטת הראב"ד כנגד השגתו החזקה של הר"ן, עלינו להזדקק קודם לדברי הרמב"ן בסוגיה. תורף דבריו הוא, שמשנת דבר שבמנין (עד.) עוסקת בתערובת יבש ביבש בלבד, ואילו המקורות האחרים האוסרים במשהו אף כשלא מתקיימים שני התנאים של משנה בתרייתא מתייחסים לתערובת על ידי בילה של לח בלח. לדברי הרמב"ן, אף אם יש איסורי משהו בשני המקרים - אין דרך איסורן דומה:

דלא שייכא חדא בחבירתה כלל, דאפילו כשתימצי לומר במשהו, משום דהוי ליה דבר שבמנין ואיסור עומד בעיניו ולא נתבטל אלא שאינו ניכר בהם, אבל על ידי בילה - בנותן טעם הוא, שכבר בטל ממשו בתערובת הרב, אלא מיהו למ"ד התם במשהו, כ"ש דבר שבמנין (עד. ד"ה ואלו אסורין).

במסגרת הבחנה זו שבין לח בלח ויבש ביבש אימץ הרמב"ן את חידושו של הראב"ד, המחלק בין איסור הנאה לאכילה. בדרך זו יישב את הקושיות מחמץ בפסח ומין במינו, על המשנה בעניין דבר שבמנין: אכן, חמץ בפסח ומין במינו אוסרים במשהו אך היינו

2 דבריו בחידושים לעבודה זרה נשנו בעיקר בשני מקומות: עג: ד"ה זה, עד. ד"ה הלכה. וכן פסק בהשגות למשנה תורה, הל' מאכלות אסורות פט"ו, ה"ד.

דוקא בתערובת לח בלח, ולכן אינם אוסרים אלא באכילה בלבד, ואילו דבר שבמנין אוסר אף בהנאה כיוון שהוא יבש ביבש.

טעם הדבר הוא מפני השוני שבין תערובת לח בלח לבין תערובת יבש ביבש, כפי שהסביר הרמב"ן בקטע הנ"ל. אכן, דבר פשוט הוא, כפי שקבע הר"ן, שאי אפשר להפריד בין איסור האכילה לאיסור ההנאה אם החפץ קיים ולא נתבטל. דבר זה מובן מאליו ואין על כך עוררין. ברם, בנקודה זו גופא ישנו הבדל בין לח ליבש: בתערובת לח בלח "בטל ממשו בתערובת הרב" ואין החפץ קיים עוד. האיסור הרובץ על התערובת אינו בגלל הממשות המצויה בה, אלא האוסר הוא הטעם שהינו בבחינת "טעמו ולא ממשו" ומכוח דין טעם כעיקר, המחדש איסור אכילה לתערובת שיש בה טעם איסור. היות והחפץ אינו קיים עוד, ושורש האיסור הוא הטעם, ניתן בהחלט לטעון שדין טעם כעיקר לא נאמר אלא ביחס לאיסור אכילה בלבד.³ בתערובת יבש ביבש, לעומת זאת, כיוון שה"איסור עומד בעינו ולא נתבטל" - גורם האיסור הוא החפצא של איסור שלא התבטל, והחשש שמא יפגע בו. ממילא, איסורי האכילה וההנאה נשארים בעינם, כיוון שהחפץ אסור בהנאה ובאכילה. והוא הדין והוא הטעם שתערובת לח בלח תיאסר בהנאה אם אינה "טעמו ולא ממשו" אלא טעמו וממשו, שהרי אז החפצא נשאר בה בעין והוא האוסר ולא הטעם. לכן הוסיף הרמב"ן וסייג שאין חמץ בפסח "אוסר בהנאה ע"י בילה, אלא כותח הבלבלי ושכר המדי ומכיריהן שמתבערין בפסח, מפני שיש בהם חמץ הרבה טעמו וממשו וכאילו הוא בעינו". במקרים הללו יש שיעור כל כך גבוה של האיסור, עד שנחשבים הם כאילו הבעין קיים, וכדמוכח מהא שיש בהם חובת ביעור, ולכן הם אסורים בהנאה - כיוון שהחפץ קיים.⁴

העולה מדברי הרמב"ן הוא, שבכל מקום שבטל גופו של איסור ונשאר רק דין תערובת איסור - אזי יש איסור אכילה בלבד, ואילו איסור ההנאה הלך לו; אך בכל מקום שגופו של איסור עומד בעינו - קיימים כל האיסורים המקוריים, כטענתו של הר"ן. ובזה יש לחלק בין איסורים המתערבים ע"י בילה - שבטל גופן, לאיסורי דבר שבמנין - שאין גופן בטל, מפני שהינם בתערובת יבש ביבש שאין בו בילה.

3 הנחה זו תלויה, כמובן, בהבנות השונות בדין טעם כעיקר. לדעת הר"י מאורליינש וסיעתו (חולין צח: תוד"ה רבא; עבודה זרה סז. תוד"ה ועוד), ההנחה שטעם כעיקר מוגבל לאיסורי אכילה היא בהחלט סבירה, וכך נקט ר' חיים מבריסק - עיין חידושי רבנו חיים הלוי, הל' מאכלות אסורות פט"ו, ה"א.

4 לכאורה, השיעור לדעתו הוא כזית בכדי אכילת פרס. עיין ע"ז סז, השגותיו לספר המצוות, לא תעשה קצ"ח, ובחידושים לחולין צח:.

והנה, חילוקו של הרמב"ן בין יבש ביבש ללח בלח לעניין איסור ההנאה מובן, שהרי יסודו בהבנות שונות לגבי תערובת איסור. חלוקה זו - הרואה את מקרי לח בלח כנאסרים מדין תערובת איסור על סמך ההלכה של טעם כעיקר, ואילו מקרי יבש ביבש כנאסרים מדין ספק, שמא יפגע בגוף האיסור שלא בטל - הינה חלוקה מקובלת בין רבותינו הראשונים. לכן, ראשונים רבים סבורים שמעיקר הדין בטל יבש ביבש ברוב אף במין בשאינו מינו, וכן ששיטת רבי יהודה כי מין במינו אוסר במשהו לא נאמרה בתערובת יבש. וכן מצינו שיטות דומות בנוגע לחמץ בפסח, ועוד.⁵ ויש להצביע אף על לשונו של הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פט"ז, ה"א) בנידון: "דבר חשוב שהוא עומד כמות שהוא ולא נתערב ונדמע בדבר המותר", והיא דומה ללשון הרמב"ן שציטטנו לעיל, ומעין לשון זה מצינו אף ברשב"א.⁶

ג. ביאור שיטת הראב"ד

ברם, דעת הראב"ד אינה כן. הראב"ד רמי אהדדי המשנה הראשונה (עג). בעניין יין נסך שהינה תערובת לח בלח, והמשנה השנייה (עד). העוסקת בעניין דבר שבמנין שהוא יבש, ונזקק לחילוק שבין אכילה להנאה כדי ליישב את הסתירה שביניהן, ואינו מתרץ כרמב"ן שיש לחלק בין לח ליבש. כמו כן התיר הראב"ד חמץ בפסח בהנאה אף ביבש. אמור מעתה, על כרחנו, שדין יבש ביבש לדעתו הינו אותו הדין כלח בלח, ועל כן יש להקשותם אהדדי ואי אפשר לתרץ שחלוקים המה, אלא כשם שלח בלח מותרת תערובתו בהנאה, אף תערובת יבש ביבש ניתרת בהנאה, ודין אחד להם.

לאור זאת נראה לומר, שדעת הראב"ד היא שאף ביבש ביבש יש חלות תערובת של איסור והיתר הנמצאים יחדיו, ואיסור האכילה אינו מחמת הספק שמא יפגע בחתיכה של איסור, אלא שנוכחות החתיכה דאיסורא עם האחרות יוצרת תערובת האוסרת את כל החתיכות. האיסור שנפל לתערובת בטל ברוב ואבד מן העולם כחפץ בפני עצמו, אך הוא אוסר את שאר החתיכות מפאת היותן חלק מן התערובת. במלים אחרות, אין כאן "תערובת איסור" האוסר את החתיכות מחשש שמא יפגע בחתיכה דאיסורא, אלא "איסור תערובת" האוסר מפאת עצמו. לכן, אף בתערובת יבש ביבש יכול הראב"ד לטעון שהתערובת אסורה באכילה בלבד ולא בהנאה: גוף האיסור אכן

5 עיין תוס' מנחות כב: ד"ה ורבי יהודה; ש"ך סי' צ"ח, סק"ו וכן סי' ק"ט, סק"י; רא"ש עבודה זרה פ"ה, סי' ל'; פתחי תשובה סי' צ"ט, סק"ג. הביטוי המובהק ביותר לגישה זו הוא שיטת האור זרוע (עבודה זרה, סי' רע"א) שאיסור דרבנן מותר ביבש חד בחד, מפני שהו ספיקא דרבנן לקולא.

6 תורת הבית בית ד', שער א', ודבריו יבאו להלן.

בטל אף ביבש, אך הוא נאסר מכח דין חדש שחידשה התורה לאסור תערובת שיש בה איסור, ודין זה של תערובת התחדש לגבי אכילה בלבד ולא לגבי הנאה, וכפי דחזינן לעיל בעניין תערובת איסור בלח, שאם גוף האיסור בטל וקאתינן עלה מכוח איסור בפני עצמו שהתחדש בעניין תערובת - שאינו אוסר בהנאה אלא באכילה בלבד.

טעם הדבר הוא דהתורה חידשה "איסור תערובת" האוסר בפני עצמו, אך אין האיסור שהתחדש מפאת טעם האיסור המתפשט בכל התבשיל, אלא עצם יצירת תערובת שיש בה איסור בתוכה, אף אם איננה נותנת טעם ממש, הוא האוסר. בעוד ראשונים אחרים הגבילו את האיסור שהתחדש ללח בלח (כפי שראינו לעיל בדברי הרמב"ן) ולא הרחיבוהו ליבש, הרי שהראב"ד לא נחת לחילוק שבין יבש ללח, ולדידיה "איסור תערובת" נאמר אף במקום שאין נתינת טעם.

ויש להדגיש בנידון זה, שעצם הטענה דאיכא מציאות עובדתית וחלות שם הלכתית של תערובת ביבש ביבש אינה יחודית כלל ועיקר. שהרי הרבה ראשונים סבורים שהיתר תערובת יבש ביבש הינו מדין ביטול, ולא מדין אזלינן בתר רובא, ובכך אין מן החידוש. ברם, אין להסיק מיסוד ההיתר של ביטול לגבי מהות האיסור בתערובת יבש ביבש בדליכא ביטול. וטעם הדבר, מפני שישנן שתי הלכות בעניין תערובת הסותרות זו את זו, לכאורה:

א. ביטול ברוב.

ב. טעם כעיקר.

בלח - שני המצבים קיימים, ולכן כשיש תערובת ניתן לאסור מדין טעם כעיקר, המתפשט בתערובת וגובר על דין ביטול, או לטעון, לחלופין, שביטול ברוב מחה את החפץ הראשון וליכא עוד ממשו של איסור אלא טעמו, אך הטעם הוי אוסר בפני עצמו. ואולם, היות וביבש אין נתינת טעם, הרי שתערובת שרובה היתר צריכה להיות מותרת מדין ביטול ברוב שהרי ליכא אוסר אחר. ממילא, באם נבוא לאסור תערובת יבש ביבש לא נותרה דרך לעשות זאת אלא אם כן נקבע שאין כאן תערובת אלא ספק. לכן, בכל אותם המקרים האסורים ביבש, כגון בריה, חתיכה הראויה להתכבד וכדומה - שורש האיסור הוא בכך שיש בהם משום חיסרון בתערובת, ואין הם נחשבים כמעורבים, וכפי שכתב הרשב"א בנידון:

אלא אם כן האיסור שנתערב דבר שבמנין או בריה או חתיכה הראויה להתכבד בפני האורחין אי נמי בעלי חיים כמו שכתבנו למעלה אינן בטלין, וכיוון שאינן בטלין הוו להו בתוך תערובתן קבועין וכמחצה על מחצה דמי (תורת הבית בית ד', שער א', יד: בדפי הספר).

זוהי משמעות לשון "קבוע דרבנן", המשמש בפי הפוסקים ככינוי לאיסורי יבש שאינן בטלן. ואם ישאל השואל מה עניין "קבוע" דהוי הלכה בהלכות ספיקות ומכללי אזלינן בתר רובא להלכות תערובות, הרי תשובתו בצידו: יש כאן ספק ואיסור קבוע במקומו, והתערובת אסורה באכילה מחמת הספק הנמצא בתוכה, כספק איסור שאיסורו לחומרא מפני קביעותו. הטעם לכך שמקרים אלו נידונים כספק שלא התערבב ולא כתערובת הוא מפני שבריה, דבר חשוב וכו' מונעים את יצירת התערובת בהיותם נחשבים כעומדים בפני עצמם, מפאת אופיים או חשיבותם.

הראב"ד, כאמור, אינו סובר כן, ולדידיה אף ביבש ביבש נוצרת חלות שם "תערובת איסור" והיא המולידה את "איסור התערובת" האסורה באכילה בלבד. מקור הדין האוסר תערובת איסור אף ביבש הוא החידוש שחידשה תורה בהל' מאכלות אסורות, שכל תערובת שיש בה איסור נאסרת באכילה, ואין איסורה מטעם ספק שמא יפגע באיסור, אלא דין מחודש ש"תערובת איסור" אסורה באכילה. לדידיה, בפרשת מאכלות אסורת נתחדשו שתי הלכות:

א. דין טעם כעיקר טעם איסור נחשב כאילו האיסור עדיין בעין, וכלשון הראב"ד עצמו:

טעם כעיקר - פירוש, כלומר כיוון שנתן בו טעם כאילו האיסור בעין, שאינו בטל ברוב (כתוב שם, פסחים מג:).
טעם האיסור ניכר בו, טעימתו זו היא הכרתו, כדכתיב 'זחק אוכל יטעם לו'
(לשון הראב"ד המובא בחידושי הרשב"א חולין צח:).

ב. דין תערובת האסורה בפני עצמה מפאת היותה תערובת שיש בה איסור ואותה כינינו כאן "איסור תערובת". לכן, גם במקום שאין האיסור ניכר ע"י טעמו, כמו בתערובת יבש או מין במינו (למ"ד שאינו בטל) - נאסרת התערובת באכילה מן הדין השני, אף על גב שגוף האיסור בטל וכדחזינן מכך שניתר בהנאה.

ד. דבר שבמנין

אולם, עוד יש להוסיף שלדעת הראב"ד יש לחלק בנידון זה בין קבוצת האיסורים המונה את חמץ בפסח, מין במינו, חתיכה הראויה להתכבד ובריה, לבין דבר שבמנין. דבר שבמנין - אף לדעת הראב"ד - אוסר את תערובתו בהנאה, וכפי שהבאנו את דבריו לעיל בעניין המשנה השניה. משמעות הדבר היא שאיסור דבר שבמנין הוא מדין ספק, ולא מדין תערובת איסור. בכך שונה דבר שבמנין - הנאסר מדין ספק ואוסר בהנאה, משאר איסורי יבש - הנאסרים מדין תערובת ואוסרים באכילה בלבד. טעם החילוק

בין המקרים פשוט: בניגוד לאיסורים האחרים, בהם החלקים השונים מתערבים יחד בפועל ואיסורם בתערובת נגרם מפאת חשיבותן, הרי שעצם מהותו של דבר שבמנין, דהיינו עובדת היותו נמנה אחד-אחד, מעיד על כך שכל חתיכה הינה יחידה העומדת בפני עצמה. הלא אף כשהיא נמצאת יחד עם חתיכות אחרות, אין הן נמנות יחדיו כמכלול אחד, דוגמת דברים הנמכרים במשקל ובמידה, אלא כל אחת נמנית בנפרד ואינה כלולה יחד עם שאר החתיכות. מכיוון שהן עומדות בפני עצמן - אין הן חלק ממערכת גדולה יותר, ועל כן הן נאסרות מדין ספק ולא מדין תערובת.

ויש לדון בזה לאור מחלוקת רבי מאיר ורבנן (ערלה פ"ג, מ"ו), האם כל דבר שבמנין אוסר את תערובתו, או שמא מדובר דווקא באותם ששה דברים המנויים במשנה כאוסרים תערובתן מדין דבר שבמנין. ונראה לומר, דאם באנו לחלק בין דבר שבמנין ושאר דברים חשובים כבריה וכיוצא בזה על פי הסברה דלעיל, הרי שאלבא דרבי מאיר הרואה בעצם המנין את הגורם הקובע, הדברים משכנעים ביותר; אך אליבא דרבנן, דאזלינן בתר חשיבות החפץ ולא כל דבר שדרכו לימנות אוסר, הרי שיש דברים שנמנים בנפרד ואף על פי כן הם בטלים. אמנם, בדברי הראב"ד לא נתפרש אם דעתו כדעת הרמב"ם הפוסק כחכמים, או כדעת חכמי אשכנז שפסקו כרבי מאיר (הל' מאכלות אסורות פט"ז, ה"ג וה"ז, ובהגהות מיימוניות שם ס"ק ד').⁷

על כל פנים, עולה מהנ"ל שלשיטת הראב"ד בשאר איסורי יבש ביבש יש חלות שם תערובת, ומכוחה חל האיסור, ואילו בדבר שבמנין האיסור הינו מדין ספק ולא מדין תערובת איסור.

לאור זאת, ניתן להבין את פשר סידור הסימנים בטוש"ע, אשר במבט ראשון מעורר תמיהה. וזהו סידורן: סי' ק' התייחד לדין בריה, סי' ק"א לחתיכה הראויה להתכבד ואילו דבר שבמנין שאף הוא איננו מתבטל אינו מופיע שם, אלא נדחה לסי' ק"י, ואף שם אין מיוחד לו מקום כסימן נפרד, אלא הוא נכלל כחלק קטן מסימן הרבה

7 כמו כן, יש לדון במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש (ביצה ג, זבחים עב:) אם לר"מ "את שדרכו למנות" שנינו או "כל שדרכו למנות" שנינו. למ"ד "את שדרכו למנות" (דהיינו שכל אדם מונה אותם בנפרד), עסקינן בחפץ שכלל אינו יכול ליחשב כחלק ממערכת גדולה יותר ולעולם הוא עומד בנפרד כחפץ עצמאי ולכן לר' יוחנן הסבור "את שדרכו לימנות", הוי דבר שבמנין חסרון בתערובת והמנין מוכיח שאינו מתערב. ואולם, למ"ד "כל שדרכו למנות" (דהיינו שיש המקפידים למנותו ויש הכוללים אותו כחלק מתערובת) - מדובר בחפץ אשר ניתן להחשיבו כדבר עצמאי, אך גם ניתן לראותו כחלק מהמכלול שבו הוא נתון. ויש פנים לכאן ולכאן אם איננו בטל מפאת חשיבות או העדר תערובת, שהרי יחד יש לומר שאין כאן העדר תערובות וניתן לשלבו בתוך מכלול, אך מאידך ישנה מקום לטענה שגם אין לו חשיבות אם ניתן שלא למנותו בנפרד, ועל כן עלינו להניח שאפשרות המנין מאפשרת לו שלא להתערב

יותר נרחב. על פניו, אין זה מובן מדוע דבר שבמנין אינו זוכה לסימן נפרד כשאר איסורי משהו, ומדוע הוא כה מרוחק משאר הדינים. והנה, על פי דברינו, סידור זה הוא כפתור ופרח: סי' ק'-ק"א עוסקים באיסורי תערובת, ועל כן נסמכו יחד זה לזה ולשאר ענייני תערובת. ואולם דבר שבמנין אינו שייך לדיני תערובת, אלא הוא מהלכות ספק; לכן הוא לא נסמך לבריה וחתוכה הראויה להתכבד, ולא זכה לסימן נפרד כמוהם, אלא נכלל בסי' ק"י, הסימן הגדול עוסק בענייני ספיקות, ומופיע שם יחד עם דיני קבוע וספק ספיקא.

ראוי לציין כי כבר התחבט הבית יוסף עצמו (ריש סי' ק"י), מדוע לא נכללה חתיכת נבלה הראויה להתכבד וכדומה במשנת דבר שבמנין, והסיק שבפרי הארץ בלבד קמירי המשנה בערלה. עם זאת, לדידו עניינם אחד הוא מבחינה עקרונית ולא שנא חתיכה הראויה להתכבד מדבר שבמנין. ברם, לפי מה שהעלינו בהסבר שיטת הראב"ד - אלו שני דינים שונים לגמרי, אי אפשר לכללם יחד, ואין כלל חוסר במשנה.

ה. ספק ספיקא בתערובת

ביטוי נוסף לשאלת היחס שבין חלות שם תערובת כאיסור עצמאי לעומת ספק, מופיע ביחס לשאלת ספק ספיקא בתערובת ושיטת הרמב"ם בנידון. בסקירה ראשונית, דברי הרמב"ם בשמועה זו מוקשים, וכבר התחבטו בהם האחרונים ורמו דבריו אהדדי; דהנה, בהלכות עבודה זרה (פ"ז, ה"י) פסק דסגי בשתי נפילות להתיר איסור עבודה זרה שנפל לתוך היתר, ואילו בהלכות מאכלות אסורות (פ"ז, ה"י) אסר במקרה של ב' נפילות ולא התיר אלא כשהיו ג' נפילות. ויעויין בש"ך (סי' ק"י, ס"ק נ"ב), שחילק בין איסור הנאה לאיסור אכילה: ביחס לאיסור אכילה בעינן ג' תערובות, ואילו ביחס לאיסור הנאה סגי בב' נפילות ולכן בהלכות מאכלות אסורות פסק הרמב"ם לגבי רימוני ערלה שצריך שלוש נפילות, ואילו בהלכות עבודה זרה - העוסקות בטבעות האסורות בהנאה - הסתפק בשתיים, ואין כאן שום סתירה.⁸

והנה, אף על דבריו אלו של הש"ך שבה ונעורה קושיית הר"ן על הראב"ד: הכיצד ייתכן לחלק בין איסור הנאה לאיסור אכילה?

למותר להדגיש, שאף קושייה זו יש לפרק על פי דברינו דלעיל. שיטת הרמב"ם שצריך ג' נפילות נובעת מכך, שהחשיב את התערובת הראשונה ככולה אסורה מפאת "איסור תערובת" שהתחדש בה, ויש לדונה כחפצא של איסור וכאילו האיסור שוכן בכולה. לכן צריך עוד ב' נפילות על מנת להתיר את התערובת מדין ספק ספיקא, וכלשון הגר"א שם: "דתערובת הראשון ודאי ייחשב". כלומר, על אף שנאמר דין ספק

ספיקא לגבי תערובות, רק לאחר ג' נפילות ניתן להגיע למצב של ספק ספיקא מפני ש"איסור תערובת" הרובץ על התערובת הראשונה הופכה לגוף האיסור. התערובת השנייה אינה נידונה גם היא כאילו נהפכה כולה לוודאי איסור, מפני שדווקא גופו של איסור יוצר חלות שם תערובת איסור, ואילו תערובת - שאינה גופו של איסור - איננה יוצרת בנפילתה איסור תערובת, אלא ספק איסור בלבד.⁹

ברם, כל זה נכון רק לגבי איסורי אכילה, שבהם נאמר הדין הנוסף של "איסור תערובת", אך באיסורי הנאה, שלא נאמר בהם הדין המיוחד של תערובת כאיסור בפני עצמה - לא נותר אלא הספק שמא יפגע באיסור. לכן די בב' נפילות להתירו מדין ספק ספיקא, ואין צורך בנפילה שלישית, שכן כבר בנפילה השנייה קיים ספק ספיקא בנוגע לאיסור שנפל לתערובת.

יסוד זה מונח אף בבסיס דברי הש"ך (שם, ס"ק כ"ג), הטוען שהמחבר - הפוסק כדעת הרמב"ם שצריך ג' נפילות - אינו מצריך שלוש נפילות אלא בתערובת, אך בקבוע שנפל לתערובת די בנפילה אחת, וניתר מדין ספק ספיקא כבר בנפילתו הראשונה. במילים אחרות, תערובת איסור מצריכה שתי נפילות על מנת להתירה, ואילו איסור שאינו מאובחן ונאסר מדין קבוע - די לו בנפילה אחת. הנימוק לכך הוא פשוט: בקבוע לא נוצרת תערובת האוסרת את כלל החתיכות המסופקות, אלא יש ספק איסור בלבד, ומכיוון שנפלה החתיכה לתערובת - יש עליה ב' ספיקות, וניתרת מדין ספק ספיקא.

והנה, הראב"ד עצמו (השגות להל' עבודה זרה פ"ז, ה"י) הצריך ג' תערובות בטבעות של עבודה זרה, ולא הסתפק בב' נפילות ליצירת ספק ספיקא ואזיל בכך לשיטתו, שנוצרת חלות שם תערובת איסור, ועל כן צריך ג' תערובות על מנת להתיר את האיסור. לפום ריהטא, יש להקשות על פסק זה: לפי מה שכתבנו - תערובת איסור אוסרת באכילה בלבד, ולא בהנאה (וכשיטת הש"ך), ואילו כאן הצריך הראב"ד ג' נפילות אף באיסור הנאה? ברם, יש להשיב שהראב"ד לא כתב כן אלא לגבי איסור עבודה זרה, ואיסור דעבודה זרה שאני. ראיה לכך ובסיס לפסק בעניין ג' נפילות היא שיטתו¹⁰ שישן נסך ואיסורי עבודה זרה אוסרים במשהו בהנאה אף אם אינם דבר שבמנין, וזאת בניגוד לשאר איסורים (ואפילו חמץ בפסח) שאינם אוסרים במשהו מכח עצמם. ובהסבר ההבדל יש לומר, שתערובת עבודה זרה נאסרת בהנאה מכח

9 ועיין חידושי רבנו חיים הלוי (הל' מאכלות אסורות פ"ט, ה"ט) שכתב כעין זה ביחס לדין אפשר לסוחטו. תבנית דומה מצינו אף בהסבר ספק ספיקא גופא, ואכמ"ל.

10 חידושים לעבודה זרה עד. ד"ה זה הכלל, ובהשגות להל' מאכלות אסורות פט"ו, ה"ד.

איסור עבודה זרה נפרד של "ולא ידבק בידך מאומה מן החרם" (דברים י"ג, יח), ולא רק מחמת הדין הכללי של איסורי הנאה בכל התורה כולה.¹¹

ו. ספק תערובת

עוד בא לידי ביטוי חילוק זה שבין תערובת איסור לספק איסור בהלכה נוספת; הדנה בספק תערובת. איתא בזבחים (עד.), שתערובת עבודה זרה שנפלה אחת מטבעותיה לים הגדול - הותרו כולן, מפני שתלינן דזו של איסור נפלה. ועיין בחידושי הרמב"ן לעבודה זרה (עד. ד"ה חבית), שהעלה אפשרות כי מדובר דווקא בנפילה מתערובת שיש בה שישים, ובמקום שאוסר אף ביותר משישים - כגון תרומה וכדומה, אך בנפילה מתערובת שאין בה שישים אין תולין. ונראה שאף קביעה זו תלויה במעמד תערובת יבש כספק או כתערובת. הצעת הרמב"ן לתלות בשיעור שישים בנויה על ההנחה שדין ביטול בשישים איננו שיעור באבדן הטעם וביטולו, שהרי אין כאן בליעת טעם בטבעות, ובעל כרחין ששישים הוא שיעור ביצירת תערובת, דעד שישים נוצרת תערובת,¹² ובכח האיסור להשפיע על המכלול ולהגדירו כתערובת אסורה, ואילו ביותר מכדי שישים אין התערובת אוסרת מעצם היותה "איסור תערובת" וכל האיסור הוא מדין ספק. לכן, אם אין שישים - יש בפנינו תערובת איסור, וכל אחת ואחת מן הטבעות אסורה בפני עצמה מפאת היותה חלק מתערובת איסור, ומה תועיל לנו נפילת אחת מהן לים - הרי כולן אסורות, ועדיין באיסורן הן עומדות. לעומת זאת, כאשר יש שישים בתערובת - אין כאן דין תערובת, אלא ספק איסור, ולכן ניתן להתיר ע"י נפילת אחת מהן, אי מדין ספיקא דרבנן ואי מדין ספק ספיקא. אמנם, למסקנה הכריע הרמב"ן (ע"פ הירושלמי) שגם כאשר אין בתערובת שישים ניתן להתיר, ודלא כהצעתו הראשונה.

11 ראיית איסור הנאה בעבודה זרה כאיסור עבודה זרה פרטי הנעוץ בעיקרון של 'לא ידבק' מוכרת לנו, הן לגבי הגדרת התערובת והן לגבי איסור הנאה. מלבד העובדה שעבודה זרה אוסרת במשהו ואין צורך בנותן טעם, מצינו אף שיטות שאיסור הנאה בעבודה זרה אסור אף בשלא כדרך הנאתו מפני 'לא ידבק', ובניגוד לרוב איסורי הנאה האחרים (עיין עבודה זרה מג: תוד"ה אמרו לו) וששיעור איסור אכילתו והנאתו במשהו (רמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"א, ה"ב).

12 ההנחה ששיעור שישים אינו אומדנא של הרגשת טעם אלא שיעור כמותי משמעותי אינה ייחודית לרמב"ן, על אף שאינה דרך המלך בראשונים. עיין רש"י חולין צח. ד"ה בס'; תוס' שם ד"ה כל; רמב"ם הל' מאכלות אסורות פט"ו, ה"ד; ראב"ן, עמ' ש"ד; ש"ך סי' צ"ח, סק"ו; וחוות דעת סי' צ"ח, סק"ג. כמו כן, יעויין בחי' הרמב"ן חולין צח. ד"ה כל איסורין ועבודה זרה.

עוד יעויין שם ברמב"ן, שקבע בפסקנות כי דין חבית שנפלה מתיר אף באכילה ולא רק בהנאה: "דהא תלמוד כל היכא דאיכא למיחש לחבית דאיסור הנאה ואיסור אכילה כי הדדי נינהו". ואף על גב שביחס לחמץ בפסח ומין במינו בתערובת לח בלח חילק הרמב"ן בין איסור אכילה להנאה, וכפי שהובא בראשית הדברים, כאן נקט שאי אפשר לחלק; והיינו מפני ששם מדובר בתערובת, ואילו ביחס לחבית החשש הוא שמא יפגע באיסור, ובכך אין לחלק, וכפי שכתבנו.

ז. סיום

לסיום הדברים, יש לשוב ולהדגיש את המיוחד שבשיטת הראב"ד. בכך שהוציא הראב"ד את תערובת יבש ביבש מדיני אזלינן בתר רובא, והכניסה לגדרי ביטול ברוב - אין הוא יחיד. הן מצינו כמה ראשונים דסבירא להו שאף ביבש נאמרו הלכות תערובות, ועל כן אינו נותר ברוב פשוט כשאר ספיקות, ובניגוד לדעת הראשונים שצוטטו לעיל.¹³ כך היא שיטת רבינו אפרים המצוטטת בראב"ן (עמ' ש"ד), שאף בתערובת יבש ביבש בעינן שישים מעיקר הדין,¹⁴ וכך היא דעת המרדכי בפסחים (סי' תקנ"ג) שחמץ בפסח אסור באלף אף ביבש. ברם, הפרש ניכר יש בין שיטת הראב"ד לשיטות ראשונים אלו. לדעת אותם ראשונים הופקע יבש ביבש מדין אזלינן בתר רובא הנאמר לגבי ספיקות, ודיינינן להו כתערובת שנפלה לתוכה איסור, אם מפני שהינו קבוע (דרבנן) ואם מפאת דין מסוים בהלכות תערובות. תהא הסיבה אשר תהא, משמעות הדין היא שאין כאן ביטול, וכתוצאה מכך יש חשש שמא יפגע באיסור. אמור מעתה, עיקרו של דבר הוא מניעת ביטול. הראב"ד, לעומת זאת, צעד צעד נוסף. לדידו, נוצרת תערובת ביבש, ובכח תערובת זה ליאסר מעצם עובדת היותה תערובת איסור, ולא רק מכך שיש בתוכה איסור שאינו בטל, וכדרך שמצינו תערובת לח הנאסרת בדרך זו. בכך מתייחדת דעתו ממה שמצינו אצל ראשונים אחרים, והיא הגורמת לו לחלק בין איסור ההנאה שבטל, לאיסור האכילה שמתחדש בתערובת, וכפי שהסברנו.¹⁵

13 יעויין בהערה 5.

14 זו גם דעת האיסור והיתר המובאת בש"ך סי' צ"ח, סק"ו.

15 באור שמח (הל' מאכלות אסורות פט"ו, ה"ד) נזקק למחלוקת הר"ן והראב"ד, וביארה באופן אחר לגמרי, עיין שם. עוד עיין בקובץ שעורים לר' אלחנן וסרמן (פסחים, סי' קע"ה), שהסביר באופן נוסף מדוע לדעת הראב"ד אין טעם כעיקר אלא באכילה. דבריו מסבירים את דין טעם כעיקר בלבד, ולא מין במינו או יבש ביבש, ואף עצם הדברים נראים תמוהים, והנראה לעניות דעתי כתבתי.